

УДК 323.1

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕПАРТАМЕНТУ ПРАВОСУДДЯ ПОЛЬСЬКОЇ ПІДПІЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ 1941–1944 рр.

А. Ю. Давиденко

здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня, 2 курс,
спеціальність «Право»,

навчально-науковий інститут права та гуманітарних наук

Науковий керівник – доктор філософії з права, доцент В. В. Сахнюк

*Національний університет водного господарства та природокористування,
м. Рівне, Україна*

У статті досліджено діяльність Департаменту правосуддя Польської Підпільної Держави у 1941–1944 роках як одного з ключових елементів цивільного управління в умовах нацистської окупації. Розкрито структуру та основні напрями роботи департаменту, зокрема функції адміністративного й законодавчого відділів, роль у забезпеченні правопорядку та розробленні нормативно-правових актів. Особливу увагу приділено аналізу «Кодексу громадської моральності» як унікального документа, що поєднав юридичні та моральні засади підпільного правопорядку. Зазначено, що діяльність Департаменту правосуддя засвідчує прагнення польського суспільства до збереження державності, правової безперервності та національної ідентичності навіть в умовах окупації.

Ключові слова: Польська Підпільна Держава, Департамент правосуддя, Друга світова війна, окупація, судова система, Кодекс громадської моральності, правова безперервність.

The article examines the activities of the Department of Justice of the Polish Underground State during 1941–1944 as one of the key elements of civil administration under Nazi occupation. The structure and main directions of the department's work are revealed, including the functions of the administrative and legislative divisions, their role in maintaining law and order, and the development of legal acts. Special attention is given to the analysis of the Code of Public Morality as a unique document that combined legal and moral foundations of the underground legal system. It is noted that the activities of the Department of Justice demonstrate the Polish society's aspiration to preserve statehood, legal continuity, and national identity even under the conditions of occupation.

Keywords: Polish Underground State, Department of Justice, Second World War, occupation, judicial system, Code of Public Morality, legal continuity.

Друга світова війна займає особливе місце в історії людства як одна з наймасштабніших та найтрагічніших подій ХХ століття. Від часу її завершення інтерес дослідників не зменшується: війна залишила глибокий слід у суспільно-політичному, соціально-економічному та культурному житті слов'янських народів. У центрі уваги істориків, політологів, правників традиційно перебувають події бойових дій на фронтах, актуальні питання міжнародної дипломатії, окупаційна політика нацистів, рухи опору тощо. Однак, на нашу думку, не менш актуальним залишаються і цивільні аспекти цього періоду, які досі не отримали належного висвітлення в науково-дослідницькій літературі.

Період Другої світової війни став одним із найболючіших етапів в історії Польщі. Нацистська окупація спричинила не лише фізичне руйнування, а й глибоку культурну та

освітню катастрофу. З перших днів загарбання розпочався масштабний наступ на польську науку, культуру та освіту, що супроводжувався масовими репресіями проти всіх верств суспільства, і цілеспрямованим нищенням культурної ідентичності польського народу.

Попри ці виклики, польське суспільство, особливо його інтелектуальна еліта, не скорилося. У відповідь на політику знищення національної самосвідомості виникла Польська Підпільна Держава, діяльність якої в умовах підпілля стала яскравим проявом національного спротиву.

Після знищення адміністративного апарату II Речі Посполитої виникла необхідність у створенні нових структур, здатних забезпечити життєздатність суспільства. Підпільні урядові органи, освітні ініціативи, культурні спільноти стали проявом не тільки спротиву, а й прагнення до збереження національної ідентичності та гуманістичних цінностей в умовах окупаційного режиму.

Мета роботи – всебічний аналіз діяльності Департаменту правосуддя Польської Підпільної Держави в період 1941–1944 років. Автор прагне дослідити, польське підпілля намагалось відновити та підтримувати функціонування судової системи як одного з фундаментальних елементів державності.

У польській історичній науці, військово-політичні та цивільні аспекти польського руху опору, висвітлюються досить ґрунтовно. Польські дослідники розглядають ці питання різновекторно, забезпечуючи, таким чином, комплексний і глибокий аналіз. У контексті слід згадати історичні розвідки В. Бартошевського, Г. Гурського, С. Карбонського [4; 5].

Інша ситуація спостерігається в українській історіографії, де питання польських цивільних структур Руху Опору висвітлювалось фрагментарно у межах загальних досліджень, присвячених історії Другої світової війни. Попри певний інтерес до цієї теми, вона переважно залишалася на периферії наукового аналізу.

Однак, слід зазначити, що в останній період, деякі аспекти все ж отримали відображення у працях сучасних українських істориків, серед яких варто згадати дослідження П. Поліщука, В. Дашко, В. Ярового та інші [1]. У їхніх роботах окреслено окремі елементи функціонування Польської Підпільної Держави, збройних підпільних формувань Руху Опору. Проте варто зазначити, що в українській науці тема структур цивільного підпілля не стала предметом комплексного і спеціального аналізу, що залишає простір для подальших досліджень у цьому напрямі.

Відмітимо той факт, що в польській історіографії сформувався уявлення про існування на окупованій нацистами території Польщі своєрідної «Підпільної Держави» (ППД). Однією з ключових передумов визнання такого утворення, як державного є наявність злагодженої системи управління, яка охоплює основні напрями суспільного життя.

Відомий польський історик Станіслав Сальмонович наголошував, що ППД являла собою комплекс державних, правових, організаційних та громадських механізмів, які мали на меті забезпечити правову неперервність існування польської держави в межах окупованої території. Саме така неперервність, здатність здійснювати державні функції навіть у підпіллі, а також підтримка більшості населення відігравали фундаментальну роль у збереженні легітимності ППД [6].

Починаючи з 1941 року, під егідою Делегатури Уряду Республіки Польща почали повноцінно функціонувати численні структурні підрозділи, які охоплювали головні напрями діяльності підпільної адміністрації. В межах цієї структури були створені спеціалізовані департаменти, кожен із яких відповідав за певну сферу суспільного життя. Усього було запропоновано 14 департаментів, серед яких: 1) Департамент внутрішніх справ; 2) військових справ; 3) фінансів; 4) правосуддя; 5) освіти та культури; 6) сільського господарства; 7) промисловості й торгівлі; 8) праці й соціального захисту; 9) транспорту та

комунікацій; 10) пошти й телекомунікацій; 11) ліквідації наслідків війни; 12) будівництва; 13) преси та інформації.

В умовах окупації саме департаменти стали основою функціонування цієї структури. Вони виконували завдання, які в мирний час були б притаманні легальним державним установам: від освіти до правосуддя. Це дозволяє говорити про певну ступінь організованості, що виходить за межі простого спротиву й наближається до моделі повноцінної державності.

Безумовно важливу роль у системі департаментів Польської Підпільної Держави відгравав Департаменту правосуддя, який очолив у 1941 р. Л. Новодовський. Із завершенням цього ж року почалося активне формування організаційної структури департаменту. До його складу входили кілька ключових підрозділів: адміністративний, законодавчий, пенітенціарний, а також комісії з питань адвокатури та нотаріату.

Адміністративний відділ став першим у структурі департаменту. Його основною функцією було визначення кандидатів на керівні посади в судових установах і прокуратурах. Також він займався формуванням складу присяжних судів та створенням обліку суддів і прокурорів, що залишилися на окупованій території. Встановлено, що в Польщі, яка перебувала під окупацією, у 1941 році залишалось лише 1595 із 3596 суддів і прокурорів, які працювали до початку війни. Таким чином, до 1943 року на території Польщі залишалось лише 42% від довоєнного складу судової системи, що свідчило про майбутній дефіцит кадрів після визволення країни [5, С. 124].

У свою чергу, законодавчий відділ відповідав за розробку проєктів нормативно-правових актів. У межах своєї діяльності відділ підготував низку важливих документів, серед яких – закон про устрій загальних судів, закон про тимчасові зміни у правовій системі, акти про діяльність почесних суддів, а також норми, що регламентували використання німецької мови в судових процесах та в цивільно-правових справах. Додатково було створено законодавство, що регулювало сферу адвокатури, нотаріату, систему виконання покарань. Вагомим здобутком відділу став «Кодекс громадської моральності», що визначав відповідальність за правопорушення в умовах окупації, зокрема зраду, злочини проти національної належності, суспільної моралі та людської гідності.

Серед прикладів нормативних актів, спеціально адаптованих до реалій воєнного часу, особливе місце посідає Кодекс громадської моральності. Цей документ виконував функцію своєрідного доповнення до кримінального законодавства довоєнної Польщі, однак його положення були безпосередньо спрямовані на регулювання правовідносин, які виникали в умовах окупації.

Кодекс містив чітке визначення нових категорій правопорушень, характерних саме для періоду війни. Зокрема, йшлося про відповідальність за зраду державних інтересів, вчинення дій, спрямованих проти польського народу, або навпаки – за бездіяльність у протистоянні окупаційному режиму. Також документ охоплював злочини, пов'язані з приниженням громадської моралі та посяганням на гідність суспільства.

Загалом Кодекс систематизував правопорушення у чотири основні категорії, в межах яких було визначено 25 окремих складів злочину. Варто зазначити, що кожен із них мав особливості, що обумовлювались виключно умовами війни та нацистської окупації. Таким чином, Кодекс громадської моральності відіграв роль не лише правового, а й морального компаса для суспільства в надзвичайно складний історичний період [7].

Отже, діяльність Департаменту правосуддя Польської Підпільної Держави в період 1941–1944 років є яскравим прикладом прагнення до збереження державності, правового порядку та моральних орієнтирів у найскладніших умовах нацистської окупації. Створення та ефективне функціонування правових інституцій підпілля демонструють високий рівень організації, патріотизму та професіоналізму польських правників. Особливо значущим був

вклад законодавчого відділу, який розробив нові нормативно-правові акти, зокрема унікальний Кодекс громадської моральності, що не лише регулював юридичні питання, але й слугував моральним орієнтиром для суспільства. Польська Підпільна Держава довела можливість існування правової системи навіть за умов повної втрати територіального суверенітету. Такий досвід є унікальним у світовій історії й заслуговує на глибоке вивчення, зокрема й в українській історіографії, де ця тематика потребує подальших, більш системних досліджень.

1. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.): курс лекцій : навч. посіб. для студ. іст. спец. вищ. навч. закл. / В. І. Яровий, П. М. Рудяков, В. П. Шумило та ін. ; за ред. В. І. Ярового. Київ : Либідь, 2001. 628 с. 2. Поліщук П. Я. Галузеві органи управління «Польської Підпільної Держави» за доби Другої світової війни. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2013. Вип. 36. С. 236–241. 3. Дашко В. В. Становлення польського руху опору в Західній Україні на початку Другої світової війни. *Грані*. 2019. № 3 (156). С. 41–48. 4. Bartoszewski W. *Polskie Państwo Podziemne 1939–1945*. Warszawa : Niezależna Oficyna Wydawnicza, 1980. S. 1. 5. Grzegorz Górski. *Administracja polski podziemnej w latach 1939–1945*. Studium historyczno-prawne. Toruń, 1995. S. 146. 6. Salmonowicz S. *Polskie Państwo Podziemne*. Warszawa : Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, 1994. S. 18. 7. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN). Sygn. 202 – IV. T. 1. Delegatura Rządu RP na Kraj. Departament Sprawiedliwości. Prawo karne dla Polaków w Rzeszy; Przeglądy ustawodawstwa; Przeglądy prawodawstwa; Rozporządzenie o statucie prawnym dla Polaków; Kodeks Moralności obywatelskiej. S. 100–104.